

SZEKFÜ GYULA TÖRTÉNETIRÁSA.

HÓMAN BÁLINT és Szekfü Gyula *Magyar Történet*-ének az Egyetemi nyomda kiadásában nemrég megjelent III. kötete — nagyobb részét Hóman írta, a magyar renaissance korát Szekfü keltette életre — újabb benyomásokkal gazdagítja annak a képnek megértését, melynek színeit, arányait és körvonalait a nemzeti történetírásunk minden eddigi értékét, régi és modern eredményeit betetőző nagy mű már eddig is maradandó, nem egyszer örök vonásokkal véste tudatunkba. A kései középkor és a korai renaissance idejét tárgyalja ez az eddigiekhez mindenben méltó kötet s jól illeszkedik abba a sorba, honnan a honfoglalás, az első keresztény századok mély varázsa s a magyar lovagkor távoli fénye után eddig még nem volt, mi átvezessen Hóman messzi távlataiból a Mohács utáni időszakok szomorú képeihez, melyeknek tragikus föntségű színeiben, a színezés mélységében és finomságában Szekfü nemzeti létünk egész problematikáját fölvonultatja. Most a kései középkor bágyadt világa éled elénk, a Froissart és Commines őszi színekkel ékes, dekadens kora, melynek csöndes szomorúságán van Eyck vonalai és Memmling tiszta színei izzanak át, melyben a haldokló gótika szálai fonódnak eggyé a korai rinascimento gyermeketegen jelentkező üde színeivel és föl szabadult formáival. Oly korszak ez, melyet még Jeanne D'Arc, majd Savonarola lelkesített a középkori hit végső lángaival, hogy aztán kibontakozzanak az angol-francia háborúk, a vad huszita harcok, a szétbomló hűbériség s a fejledező polgári lét kuszált hátteréből a XI. Lajos, a VIII. Károly, az olasz fejedelmek és Hunyadi Mátyás újkori alakjai, a típus, mely pár év múlva Macchiavelli *Principé*-jét ihleti. Közben még egyre épülnek a késői gótika szeszélyesen elfinomított ívei, hatalmas árnyuk még uralkodva terül rá Európa tájaira. Valahol Kassa és Brassó táján a Kárpátok lábánál, magyar földön török meg ez az árny, de a korszak szétbomló rögein már ott csirázik a mi hamar ellankadt magyar renaissanceunk palántája. Ez a végtelen ellentéteket hordozó század, ennek fáradt gótikus hangulata és új reményei, e század magyar életének, eseményeinek és szellemének életrekeltése ismét méltó erőpróbája volt mai legkiválóbb történetíróink sokrétű tudásának és tehetségének.

Az, aki ezután Hóman Bálint és Szekfü Gyula történetírása felé közeledik, többé már nem az újszerűség, a meglepetések, az új fölfedezések, meglátások és módszerek hallatlan anyagismerettől megtézetett s gyakorta oly szerteágazó súlyát érzi majd intellektuális tudatán, hanem ennek az annyiféle elemből összehangolt élménynek szinte megfordítottját. Eddig a sorozatosan megjelenő kötetek központi élményei és eseményei, a korok változatos szellemisége — a honfoglalás, Szent István kora, a tatárjárás és az utána jövő országépítés, az Anjouk rövid ragyogása, a török hódítás hatásai, az ellenreformáció erélye, a barokk áhítata és a velük csatázó protestantizmus és racionalizmus a XIX. századi reformkor, majd a 67-es idő erkölcsi hanyatlása — kötötték le a szemlélő figyelmét az egységesen keresztülvitt szellem-

történeti fölépítés merész alkatával és részleteivel. Eddig csak az egyes korokat láttuk, az arányokat és a részleteket, de nem magát a művet s nem azt a sajátos talajt — a történetíró lelkét, melyet a magyar sors gondjai törtek termékennyé, — honnan ez az alkotás felszökellt. Hogyan fogódnak a nehezen munkálható magyar talajba ez épület, e mű szilárd alapjai s mint kapcsolódnak e mély alapokhoz multunk fáradtsággal összehordott kövei, hogyan emelkedik erős és biztató egészé ezen viszontagságoktól földült talajon a magyar mult épülete s mint rakta össze a szerető és gondos kéz önmegtagadó művészete a mai arányúvá, — erre még alig gondoltak történetíróink alkotásainak bírálói, kik elsősorban magát a kész művet látták — hisz ez a szaktudomány vitathatatlanul helyes szempontja is, — de épp ennek folytán alig is közelíthették meg a történetírói alkotás lelki elemeit.

Magának a műnek belső genezise persze alig is hathatott a szaktudomány munkásaira, hiszen a történetíró egyénisége, — szabad-e ily kifejezéssel élnünk? — lelki alkata, ennek az alkatnak formái, változatai és elfinomódásai már kívül esnek a szaktudományosság merev körén.

És emellett a mi viszonyaink között az ilyfajta, inkább a lelkiek köréhez tartozó analízisnek annyi személyi és tárgyi nehézségei volnának, voltak és talán vannak is. Aztán meg néha a történetíró túl közel is kerül abból a távlatból, melybe nemcsak a mult bűvölete ragadta, hanem mely egyúttal szinte kötelező erkölcsi és emberi magatartása annak, ki a jelen körülményeitől el nem homályosult szemmel akarja szemlélni a végtelen időket, — néha talán maga a történetíró sem tehet arról, ha a kor eseményei igájukba kényszeríték — s van-e nagyobb önmegtagadás, mint azé, ki előbb még a történet ezer lehetőségű színjátékának volt elfogulatlan szemlélője, most maga is oda kényszerül a jelen — a jövő történelme — színjátésközé? Ha nem is mindenben ilyen, de mégis ilyenféle kissé tragikus ízt érzünk Hóman Bálint esetében is, kit történetírói működése legszebb idején hívott magához a magyar művelődés hétköznapijainak ezernyi gondja, félbeszakíttatván vele épp jelen kötetét, melynek befejezése — e magyar renaissance — így Szeffü kongeniális kezének jutott.

Szeffü Gyula viszont megőrizhette azon tartózkodást, mely a mult vizsgálóját elválasztja a jelen eseményeitől; hogyha néha ki is lépett ebből az elkülönülésből, azt inkább csak azon eltökélése következtében tette, mely szerint a történetírói hivatás egyúttal nemzetnevelői föladatot is ró hordozójára. Ez a nemzetnevelői szerep, — melyet elsősorban épp a *Napkelet* olvasóinak volt módjuk megismerhetni az e folyóirat lapjain közölt s aztán együttesen is kiadott *Történetpolitikai tanulmányok*-ból — épp ezen eltökélés eredményeként gyökeresen különbözik a nálunk eddig igen gyakori politikus-történetíróétől, kinek tollát a körötte zajló politikai élet eseményei befolyásolják s mely típus közös sajátága volt a francia és a liberális magyar közéletnek. Szeffü Rankenak a világtörténet minden területét és jelenségét egyforma objektivitással áttekintő szelleméből merített erőt e hivatásra, midőn a mult tanulságaiból leszűrt eredményekkel magyarázott meg egy-egy többnyire történeti gyökerű és vonatkozású kérdést olvasóinak e szép tanulmányaiban, melyek jól mutatják a való élet forduló s azzal elemi kapcsolatot tartó, de az események köznapi vonatkozásaitól mégis oly távol álló történetírói lelki alkat jellemvonásait. A mult kérdéseinek és a jelenhez való vonatkozásuknak finom ismerete és átérzése sugárzik e tanulmányokból, melyeknek végcélja önmaga, multja és sorsa alapkérdései komoly, belátó és tájékozott ismeretére

nevelni a fölszínes ismeretek árjában oly gyakran elvesző és Széchenyi hagyományaitól oly gyakran elrugaszzkodó magyart.

Midőn Szekfű e *Történelmpolitikai tanulmányok*-at megírta, neve már az első értékek közé számított a Trianon utáni magyar élet szomorú szürkességében s nemzedékek választották műveit a magyar sors alapkérdéseiben való eligazítójukul. Mögötte volt már *Száműzött Rákóczi*-ja, mely politikai hajsztát idézett a félreismertetés mélységeiből a nemzet legjobbjaihoz szinte hasztalan de profundist küldő fiatal történetíró fejére. Mögötte volt már a *Három nemzedék* korszakalkotó sikere és hatása is, Könyv volt ez, mely téveteg multak után a nemzetet újra önmaga elfogulatlan, szigorú megismerésére tanította és Széchenyi tanításaiban jelölte ki megigazulásunk annyiszor elhagyott útjait. Ha e történetírói lelki alkat alapjellemvonásait kutatjuk, ha legalább részben Szekfű alkotásainak igazi talaját és lényegét ismerni akarjuk, vissza kell térnünk e könyvhöz, mely legjobb foglatatát nyújtja írója gondolatainak és szándékainak. A *Három nemzedék*, gondolatmenete és fölépítése, alapuljon bármennyire is mély anyagismereten és tárgyilagos fölismeréseken, végeredményben szubjektív könyv, az író lelkébe enged bepillantást, elárulja vonzalmait, leleplezi és eredetükre vezeti vissza a komoly tudományosság bölcs meze által eltakart hajlamait, ez a «megbecsülhetetlen erkölcsi komolyságú munka», ahogy Horváth János oly szépen nevezte, megmutatja Szekfű Gyula történetírásának legbelsőbb elemeit. A XIX. század Magyarországának hanyatló korszakát mutatja meg a Széchenyi tanításainak ígézetében élő történetíró s bajaink okát a legnagyobb magyar politikai és gazdasági eszméitől való fokozatos eltávolodásban jelöli meg. Széchenyi igézete — szándékosan használjuk e szót, mely oly méltó jelzője és útmutatója minden nemes magyar törekvésnek s mely szinte gyökerét és alaptendenciáját adja Szekfű történetírásának.

Hasztalan lenne védeni a történetírót — kinek egész oeuvrején ez letagadhatatlanul látszik — a tendenciózusság ilyszerű vádjával szemben, ha a legnagyobb magyar eszméihez való visszatérés egyáltalában vádnak volna nevezhető, — hiszen a történetíró sem tagadhatja meg a maga szimpátiáit, lelki adottságait és hajlamait. Szekfűt hajlamai, gondolkozása abba az irányba vitték, mely felé Széchenyi élete munkáján eléggé meg nem szívlelhető tanulságai mutatnak, ennek az életnek egész munkája maga volt a megtestesült tendencia, melynek hullámzásai, kitörései és borulatai egyúttal megteremtették és ma is jelentik a magyarság leeurópaiabb és legmagyarabb létformáját és belső faji sajátosságainak legönállóbb kifejezését. Nos, Szekfű történetírásán ugyanezen megfontolások vonulnak végig, legtöbb alkotásában a magyar föld, a magyar nép és sorsának mélyről jövő, de egyúttal európai ütemű ritmusa lüktet, — történetírás ez, melynek tárgya elsősorban a magyar nép sorsa és e sors történeti megjelenési formái. A *Három nemzedék* most megjelent új kiadása, mely megbővült a trianoni korszak kritikai rajzával, a legnagyobb magyar tanításainak megvalósítását és a réginél igazabb átértését a fiatalságra hártja; egy, Széchenyi eszméi jegyében felnőtt új fiatalságtól várja a «magyarabb magyarság» gyakorlati és szellemi megvalósítását. A *Három nemzedék* az elmúlt korszak alakjaival, jelenségeivel és eszményeivel szembeszálló őszinte kritikáját is a magyar nép sorsán érzett aggodalom, a Széchenyi értelmében vett szigorú önkritika sugallta. A magyar föld történetének a «legnagyobb magyar» tragikumával eggyéolvadó megérzése sugalhatta Szekfűt, hogy történetírása tárgyául ne a politikai történetírás közelmult

pozitívista korszaka által az unalomig lejáratott eseménytörténetet válassza, hanem az egyetlen szellemi és anyagi valóságot, melynek változásai adják történetünket: a magyar nép sorsát. Jól látja — ahogy erről finom értekezése: *A magyar bortermelő lelki alkata* tanuskodik — a magyar fajiság némely, igen jellemző sajátosságait, a kapitalista szellemtől idegen «gazdasági indifferenzizmus»-t, melyet az európai gazdaságtörténet tanulságaival világít meg. Ez az értekezés szinte tartozéka a *Három nemzedék*-nek, míg ott politikai és szellemi oldalról igyekezett a XIX. század liberalizmusa által készületlenül talált magyarság válságait megmagyarázni, itt e válságok gazdasági okaira utal és ismét Széchenyi bölcs mérsékletét és mindenre kiterjedő gondosságát állítja olvasói elé.

Messzire vezetne annak a megmutatása, hogy miképpen fonták keresztül-kasul Szekfű ezen alaptermészetből, vértől adott magyar fajiságát és a magyarság sorsán aggódó történetírói természetét a nyugati művelődés és a Széchenyi korabeli magyar romantizmus legszebb erei. Gondoljunk csak Vörösmartyra, kinek pesszimista látása és belső feszültsége nem egyszer tér vissza Szekfűnek multunk tragikumát idéző lapjain. Annak megmutatása is messze vezetne, mint színezték ezt a szomorkodó magyar gondolatvilágot a szkepszis, ezen örök történetírói tulajdonság, legfinomabb francia árnyalatai s mint tárt új szempontokat e kiművelt európai fő elé a modern német történetírás mélysége és szinte végtelen látóköre, államszemlélete, ahogy ez oly ragyogó összefoglalásban nyilatkozott meg, mint *A magyar állam életrajza* és mindezt egybefoglalva, mint nemesedett, fejlett és gazdagodott újabb és újabb színekkel, árnyalatokkal, tájakkal ez az egészen különleges magyar természet, mely napjainkban — a népiesség ez új korszakában — egyik leeurópaibb és legösszefoglalóbb kifejezője az európai mértékkel mérhető magyarság szellemi értékeinek.

Történetírásunk egész a legújabb időkig alig is tett kísérletet arra, hogy szellemibb szempontokat és főleg szociológiai érdeklődést érvényesítsen. Újabbkori történetírásunkat elsősorban a politikai eseménytörténet érdekelte, az államiság alakulása és ennek közjogi fordulatai, az alkotmányos küzdelmek, a gravámenek hánytorgatása, mindezt sekélyes pozitívista módszerrel és a 67-es korban aktuális politikai küzdelmekről befolyásoltatva dolgozta fel s tette a szalmalánggal égő hazafias lelkesültség közkincesivé. Annak megismérlésére, hogy a Mohács utáni századok alatt mi is történt állami és nemzeti létünk hordozójával, a magyar népiséggel, alig is tett valamit, ezen kérdést politikai tendenciák tudománytalan eszközévé engedte át. Szekfű volt talán az első, ki a tárgyilagos társadalomtörténetírást és a történetileg alkalmazott szociológiai szempontokat — ebben tán csak a kisebb körre ható és elvontabb Tagányi Károly úttörő munkája előzte meg — először illeszté történetírásunk kereteibe. Mint változott Mohács óta a magyar nép élete, vagyona, életformája, hogyan váltakoztak ez időkben a magyarság megjelenési formái s szegény jobbágyaktól, önfeláldozó végbeli vitézektől föl egész a barokk főpapok komor pompájú alakjaiig és a magyar paraszt ősi vagyonszerző ösztönét önmagukban komprimáló bús nagyurakig, mint fejlődtek és hullámoztak elő a magyar népiség mélységeiből a legkülönbözőbb emberek, osztályok, életformák, mozgalmak, mind ennek komoly megmutatása és az európai fejlődés menetébe való beállítása ezideig hiányzott történetírásunkból. Szekfű volt az első, ki e változatok megmutatásával a magyar nép sorsának ismeretére és értékelésére *tanított*, nem romantikus ábrándok, hanem egyedül önmagunk,

tulajdonságaink, hibáink pontos megismerése útján, a Széchenyitől öröklött hideg pillantással és tárgyilagos szeretettel és minden lelki mozdulatra végtelen finomsággal figyelő érzékenységgel.

Akinek szeme előtt egyszerre viharzott el a török pusztításnak félezredév minden munkáját elsöprő rettenete s aki ugyanekkor szinte személyes részese volt a legnagyobb magyar fájdalomnak, ez nem gondolhat vissza romantikus vágyakkal a törökkor felé. Nem gondolhat szeretettel a korszakra, hol népünket a keleti barbárság szinte megsemmisíté, ami legnagyobbbrészt oka mai megnyomorodott állapotunknak is, — hiszen a török pusztítása irtotta ki a Dunántúl és Alföld népe legnagyobb részét, ekkor nyomultak déli vidékeinkre, majd Erdélybe is a Balkán apró népei, hogy majdan belülről romlasszák szét azt, mit a török még meghagyott. Szekfü a török hódításban és következményeiben látja meg a trianoni katasztrófa első okozóit, innen eredezteti nemzetiségi kérdéseinket, innen számítja visszamaradásunkat a nyugati keresztény kultúrközösségtől, innét örökös küzdelem a magyarság sorsa a Dunamedencében életéért, európai voltáért, fennmaradásáért. Szekfü, ahogy látjuk, első sorban a magyar népiség történetírója s ehhez a kérdéskomplexumhoz tartozik a magyarság különbözőkép alakult viszonya a környező kis népekkel, melynek szabatos rajzát szintén Szekfü adta először a magyar közönség elé korszakról korszakra haladván. Aki mélyére nézett mindezeknek, annak lelkében csak egyre jobban tökéletesedhetett a vágy Európa, a keresztény kultúrközösség fejlett szellemi, szociális és nemzeti viszonyai felé, melyektől mi annyiszor visszamaradtunk. A magyar hagyományok nem épp legméltatlanabbikát újítja föl ez a történetírás, a nyugati magyarok Szent Istvántól Széchenyiig haladó megszakítatlan hagyományait, melyeknek európai és magyar szála azután Eötvös, Kemény Zsigmond és Szalay László szőtték újra eggyé a XIX. század modern szükségletei szerint, korszakok és világnézetek változásain túl is szellemében az ő utódjuk Szekfü, de különösen Szalay Lászlóé, kinek emléke és történetírása oly kedves előtte. De nem véletlen az sem, hisz logikusan következik a keresztény lelkiismeret hányódásain át népe sorsát átélő Széchenyi életének tanulságaiból, hogy a *Három nemzedék* újra visszaiktatta helyére a liberális korban úgy háttérbe szorított keresztény világszemléletet s hogy a *Történetpolitikai tanulmányok* egy még eléggé zavart korban tettek hitet a keresztény demokrácia igazságai s a haladóan reformer keresztény gondolat mellett. Szekfü Gyula keresztény történetíró, ki népe sorsát ugyanegyenek tudja a keresztény Európával, kinek történetírásában ez a keresztény gondolat nem csupán külsőség, hanem magyarságával azonosult, ezzel egyéfonódott mély szükségesség és lelki hatóerő. Ez a történetírói természet egyszerre érzi véresejtjeiben a magyarság és a keresztény világérzés közös lüktetését. Hajlamai és különleges szeretete a katolikum magyar létformái felé vonják, fájdalommal szemléli a magyar katolikus egyház balsorsát a török hódítás és a reformáció idején, örömmel vesz részt annak új lendületében, írói művészete és lelkesedése a legmagasabb csúcokra ragadja a magyar barokk szemléleténél, ennek minden megnyilvánulása igen kedves előtte és hangja ismét szomorú lesz, midőn a liberális kor hitéleti és erkölcsi hanyatlásáról beszél. De ezen mélyről jövő katolikus szimpátiái sohasem teszik egyoldalúvá, — s itt idézhetném protestáns bírálói legjobbjait — elmélyedőn és megértőn kíséri végig a magyar protestantizmus fejlődésének különböző korszakait s ki e lapjait olvassa, — akár Bocskai, akár Bethlen Gábor koráról írott sorait, a protestáns gondolatvilág történeti alakulását megele-

venítő lapjait, — annak lehetetlen nem gondolnia a modern európai vallás-szociológiai kutatások eredményeire, melyeket nálunk Szekfü alkalmazott először. Annak megrajzolása aztán, mint olvad össze ez a keresztény univerzalizmus a történetíró magyarságával s még tovább, mint alkot harmonikus egészet azzal a minden jelenségkörre kiterjedő történetírói univerzalizmussal, melynek a világtörténet szinte minden területét áttekintő Ranke volt leg-tökéletesebb meglevenítője s mint teszi ez a történetírói és keresztény univerzalizmus Szekfü-t a magyar történet legkülönbözőbb jelenségkörének szu-verén urává, már túl messze is vezetne.

Szekfü-t nemrég egyik nem éppen jóakarató bírálója «nagy szerkesztő»-nek nevezte. És tényleg, ez a történetírás: művészet, nem csupán a szerkesztésben, de művészet egyúttal a külsőben is, a stílus nyugodt művészi harmóniája, melynek fölszíne alatt magyar kérdések végtelen sora lüktet. Szinte szemünk előtt válik a történetírás világnézeti, módszertani kérdésből esztétikai értéké. Az azonban, ki többre tartja az anyagismeretet és a folytonos elvonult kutató munkát a külső megjelenési formánál, — az a szaktörténész, ki poros oklevelek mögül, könyvtárak elzárt mélyéről alig látja a mult szépségeit is, nemhogy a föladatokat, melyeket a jelen állít a történetíró elé, bizonyos tartózkodással gondol e külsőségekre, a történetírás meg nem tanulható, ösztönből fakadó művészetére, — a művészetre, mely az anyag elavulta után is egyre tovább élteti a történetírói alkotást. Szekfü történetírása még igen messze van attól a veszélytől, mely előbb-utóbb amúgy is elér minden történetírót, midőn az új szempontok és kutatások avulttá teszik a nyers anyagot s ekkor már csak az író egyéni művészete él tovább az újabb korok lelkében. Szekfü így is egyike a magyar történetírás legnagyobb művészeinek és vezessen végig nyugodt folyamatos előadása történetünk legkülönbözőbb szakain, olvassuk jellemzéseit életteli teli arcképeit — melyek sziluetjei mögül Spranger pszihológiájának finomságai villannak elő — Bocskairól, Bethlenről, Nádasdi Tamásról, Pázmányról, Rákócziról, Széchenyiről, Kossuthról, — mindenütt valami különlegesen fejlett egyéni művészet rendkívüli atmoszférája veszi körül az olvasót.

Bizonytal vannak még e történetírásnak más erényei, más területei is, melyekkel most nem foglalkozhatunk. Nem a történet elvonult tudósát, de ezen történetírói lelki alkatnak némely alapvető jellemvonását akartuk itt bemutatni, pár futó vonással szemléltetni, mint fejlődik elő ez a természet a magyar talaj rögeiből s mint bontakozik ki az *európai keresztény kultúra tanulságaitól* áthatott művek egész sorában. A felnövekvő új nemzedékek Szekfüben már nem csupán a politikum történetírót, de az egyetemes magyar mult meglevenítőjét látják túl a mulandó politikumon, a történetíró komoly homloka mögött már új kérdések és új gondok csiráit sejtik, midőn a magyar mult és jelen Malebolgeja fölé hajol s egy kiábrándult nemzedék keresi könyveiben a magyar formában megjelenő, vigasztaló és tanító örök emberit. Nemzedékek nőnek fel egyre, melyek Szekfü történetírásában magyarságuk, európai és keresztény voltak egyik legszebb foglalatát látják, azon kevés, nagy érték egyikét, melyért magyarnak lenni e szomorú napokban még büszkeség.

Gogolák Lajos.